

Олександр Коннов

Київ

В статті розглядаються складні, дискусійні питання, які пов'язані із зміною критеріїв смерті, що відбулося у 20-му столітті, з досвідом вмирання та статусом вмираючої людини у сучасній культурі. Зокрема, сучасна медична техніка дозволяє роками утримувати хворих, чий стан визначається як проміжний між життям та смертю. Внаслідок цього постають питання, перед якими сучасна європейська культура демонструє безпорадність. Як визначити статус особи, що не поводить себе як розумна істота, як людська особистість? Чи можна її вважати людиною? Протягом якого часу доцільно підтримувати біологічне існування таких пацієнтів? Хто повинен взяти на себе відповідальність і прийняти рішення про припинення їхнього життя? На кого покладається цей обов'язок - на близьких, лікарів, чи на когось іншого? Чи буде припинення штучного живлення таких хворих вбивством? У статті аналізується європейська традиція ставлення до смерті, виходячи з чого, намічаються напрямки подальшої роботи, що має на меті сприяти пошукам задовільних відповідей на деякі з вказаних питань.

Ключові слова: смерть, евтаназія, хоспіс, філософія смерті, поховальна культура.

Смерть, умирання, культура поховання все більш проблематизуються у сучасному світі, чим й обумовлена актуальність цієї статті. Перелічимо деякі складні питання, що пов'язані з розумінням смерті у культурі сьогодення. По-перше, у наш час змінюються критерії її встановлення. Зараз буває не так просто визначити, чи є людина живою або мертвою. Головною ознакою смерті у минулому були відсутність дихання та кровообігу. Але у XIX ст. цей критерій був поставлений під сумнів. Були зафіксовані випадки, коли людина припиняла дихання або роботу серця на довгий час і залишалася живою (це вдавалося, наприклад, індійським йогам і факірам). Пульс також може бути відсутній за умов алкогольної коми та тривалого охолодження.

Згідно з найновітнішим критерієм, людина вважається мертвою, якщо її мозок не функціонує (мозкові клітини не випускають хвиль, які фіксує енцефалограф). Неточність попереднього способу встановлення смерті вбачали у тому, що смерть деяких органів ототожнювалася із смертю усього організму. Відмінність мозку від органів дихання та роботи серця полягає у тому, що саме він здійснює інтеграцію роботи інших органів тіла і відповідає за роботу свідомості. Але при деяких отруєннях чи переохолодженні енцефалограма також фіксує припинення роботи мозку, яка може відновитися пізніше. Тому необхідно шукати більш інтегральні критерії визначення. У якості таких зараз пропонуються: здатність до комунікації, зворотних реакцій, збереження відчуття болі (страждання) і задоволення (Rjazancev 1994) [8].

У XX ст. стало можливим примусити працювати серце за допомогою електростимулятора, легені – внаслідок рухів механічного респіратора, циркуляцію крові можна робити через апарат штучного кровообігу. Зараз у госпіталях багатьох економічно розвинених країн світу роками утримується значна кількість хворих, фізіологічний стан яких діагностується як проміжний між життям і смертю. Якщо уявити собі, якими швидкими темпами розвивається медичне приладобудування і технологія, то можна передбачати, що подібні випадки будуть здобувати усе більше масовий і тривалий характер (Rjazancev 1994) [8].

Зазначені обставини породжують питання, на які зараз відсутні загальновизнані задовільні відповіді. Як визначити статус такої «істоти», що перебуває у «рослинному

стані»? Чи є вона людиною у дійсному сенсі цього слова? Як довго потрібно підтримувати біологічне існування таких хворих? Хто повинен прийняти рішення про припинення їхнього життя і взяти на себе відповідальність – близькі, лікар, хтось інший? Чи можна вважати припинення штучного підтримання життя вбивством?

Отже, евтаназія є зараз однією з найголовніших проблем, що стосуються смерті. Про це повідомляє, наприклад, резонанс у світі, який викликав випадок Е. Енглоро – італійки, що 16 років перебувала у комі. Після аварії у 1992 році жінка вже не приходила у свідомість. У 1999 році її батько звернувся до суду з проханням припинити живлення дочки. У 2008 році Апеляційний суд Італії задовольнив його прохання, а Верховний суд підтвердив це рішення. Підставою був висновок лікарів про неможливість виходу з вегетативного, «рослинного» стану і свідoctва батька та подруг про свідомі висловлювання жінки, у яких вона надавала перевагу смерті, а не життю без повноцінного контакту із світом [4].

Прибічники евтаназії вказують на те, що страждання поступово вмираючої людини є нестерпними і, головне, безглуздими. Ця точка зору не є загальноновизнаною. Які ж аргументи висувають супротивники евтаназії?

По-перше, велику роль у прийнятті рішення піти з життя відіграють емоції, – говорить начмед Харківського обласного центру паліативної медицини «Хоспіс» В. Горяїнова. – Хворий зараз страждає, а через тиждень невідомо що з ним буде. Це як самогубство в стані афекту. Якщо зупинити людину, то вона потім може передумати (Tarasova 2008) [10].

Дійсно, якщо дозволити людині легко залишити життя, то відразу виникає спокуса йти по лінії найменшого опору. При забороні евтаназії людина була змушена мобілізувати усі сили для боротьби, що надавало шанси перемогти хворобу. Після того, як у Голландії була дозволена евтаназія, до неї вдається кожен п'ятий, обираючи легку і безпроблемну смерть (Konovalova) [6].

Далі практика введення евтаназії неминуче призведе до діагностичних помилок. Відомі винятково рідкісні, але реальні випадки, коли безнадійні з погляду якихось медичних стандартів хворі видужують (Tarasova 2008) [10].

До того ж евтаназія, як лікарська капітуляція, може вплинути на медперсонал. Дозвіл евтаназії може сприяти несумлінності в наданні медичної допомоги хворим, яких неможливовилічити. Саме відсутність належного лікування і догляду стимулює вимоги хворого прискорити наближення летального результату. Дійсно, може набути поширення така позиція: нащо лікувати, втрачати зусилля на хворого, який і так обов'язково вмре? Може дешевше й раціональніше його усипити? Група американських лікарів, супротивників евтаназії, вважає, що вона є порушенням медичної клятви, яка забороняє вбивство. Це призводить до втрати довіри з боку хворих і підриву авторитету лікарської професії (Konovalova) [6].

Багато вчених вважає, що формальний дозвіл евтаназії може стати певним психічним гальмом для пошуку нових, більш ефективних засобів діагностики і лікування тяжкохворих (Tarasova 2008) [10].

Крім того, дозвіл евтаназії може сприяти виникненню нових форм злочинів. Відомо, наприклад, що на теренах колишнього Радянського Союзу старих вбивають, щоб заволодіти їхніми квартирами. Легальна евтаназія відкриє для цієї кримінальної практики дуже широкі додаткові можливості.

Нарешті, проти евтаназії виступають християни, говорячи, що людина отримує життя як дарунок від Бога і не може розпоряджатися нею тільки за власним розсудом. Для християнського світогляду не існує марних страждань. Все у цій світобудові відбувається не випадково. Болісно помираюча людина спокутує таким чином свої гріхи. Ап. Павло вчить, що Бог не посилає нікому надмірних страждань, яких людина не здатна виносити.

На які критерії спираються (Apresjan 1990; Tarasova 2008) [1; 6; 10], від чого відштовхуються при прийнятті рішень про евтаназію у тих країнах, де вона вже дозволена?

По-перше, необхідне свідоме волевиявлення інформованого і психічно притомного пацієнта. Евтаназія має обмеження для пацієнтів у комі, з порушенням мозку і паралізованою мовою.

По-друге, страждання хворого повинні бути нестерпними. Необхідно, щоб він відчував біль і неодноразово вимагав евтаназії.

Нарешті, смертельний діагноз пацієнта, безглуздість його подальшого лікування мають бути підтвердженні авторитетною медкомісією.

Американські юристи запропонували кожному, хто бажає розпорядитися своєю смертю, укласти у здоровому глузді і твердій пам'яті особливий документ, фіксуючий відношення людини щодо цього. Зараз така практика визнана офіційно у 38 країнах світу. Є підстави очікувати у найближчому майбутньому дебатів про запис такого «права на смерть» у закони України. Не виключено, що це може сприяти вирішенню проблеми евтаназії (за умови піклування про безпеку пацієнтів). Прийняття такого закону обмежить суперечки навколо евтаназії, оскільки вирішення питання тоді буде переадресовано кожній людині. Але виникає інша проблема. У якому віці людина повинна заявити про добровільну згоду, як визначити оптимальний для прийняття такого рішення вік? У 18 років ми стаємо повнолітніми, але чи є ми духовно зрілими?

Потрібно зауважити, що всі перелічені вище дотичні евтаназії медичні, юридичні, моральні й духовні проблеми існували не завжди. З відчутною гостротою це питання постало тільки у ХХ столітті, хоча способи безболісного припинення життя були добрі відомі й раніше. Можливо, що саме у минулому можна знайти чіткі відповіді на питання, перед якими ми демонструємо безпорадність.

Розглянемо погляди на смерть, що виникли у межах західної культурної традиції. Серед них можна виділити дві великі групи. У першій смерть ігнорується з тих чи інших причин. Однією з них є, наприклад, страх. Боятися смерті властиво людині, це одна з її «природних» рис. Думка про очікуване і день смерті викликає розмисли і страх серця в синів Адама, – говорив премудрий Сирах. І. Мечніков стверджував, що страх смерті – одна з головних ознак, що відрізняють людину від тварини (Shherbatyh 2001, p. 76) [11].

Прагнення уникати усього пов'язаного із смертю є настільки потужним, що історія цивілізації може тлумачитися як історія «витіснення» смерті (це робив, зокрема, Ж. Бодрійяр). «Витіснення» має різні прояви. Наприклад, замість слова «вмерти» вживаються такі вирази: «to go» – піти (англ.), «casser sa pipe» – зламати свою трубку (фр.) тощо. Багато хто боїться числа «13», яке у стародавніх євреїв писалось однаково із словом «смерть». Однією з форм усебічного витіснення смерті є те, що більшість людей вмирає зараз не під дахом рідного дома, а в лікарнях. Як зазначає С. Рязанцев (1994, p. 87), передовіривши себе Мінздраву, ми отримуємо ілюзорне звільнення від проблем, велике таїнство смерті стало гнітючим обов'язком [8].

Дійсно, зараз усе, пов'язане із смертю, викликає переважно «лікарняно-неприємні» асоціації. Останні хвилини свого життя людина здебільшого проводить у незатишній палаті лікарні або на самоті, або в оточенні медичного персоналу, який дуже часто цілком байдуже ставиться до вмираючого і просто «природно» нездатен наповнити останні години належним змістом. Однак таке становище не є одвічним. Нам відомі цивілізації, для яких смерть була дуже важливим, інтимним процесом, що відбувався зовсім по-іншому.

Виникає питання, як можна вирішити проблеми, що пов'язані із смертю, коли на цю тему просто «не прийнято» розмовляти? Потрібно змінити ставлення до смерті, сприяти її «легітимації» у суспільній свідомості. Ось що пише з цього приводу журналіст І. Ведерникова (2006): ми – суспільство, яке обожає молодість і молодість. Думки про смерть

сприймаються як небезпечна патологія. Можливо, тому і не звертаємо уваги на страждання хворих і немічних, оберігаючи свою власну психіку і своє здоров'я? Можливо, тому й виділяємо так мало коштів на турботу про тих, хто йде від нас уже сьогодні? [3].

Іншу велику групу утворюють філософські уявлення, у яких смерть постає як чинник, що допомагає людині реалізувати себе, «відбутися» в усіх сенсах, виконати своє призначення. Приймаючи такий образ смерті, людина прагне постійно пам'ятати про неї. Так, Сократ вважав, що найголовніше у людському існуванні починається після смерті, тому справжній філософ займається тільки вмиранням і смертю. Іоанн Дамаскін визначав філософію як «міркування про смерть». А. Шопенгауер стверджував, що саме смерть спонукає людей філософствувати і є справжньою музою філософа. Сучасний український дослідник Є. Лебедь визначає філософію як зіткнення з межовими феноменами, основним з яких є досвід смерті. Розглянемо більш докладно ці думки.

Смерть має велике значення для виявлення того, що ж є дійсно вартим наших зусиль і прагнень, тобто для відповіді на питання про сенс існування. Стоїки вважали, що роздумування про смерть дозволяють виділити у житті головне, відкинути другорядне, тому варто проживати кожен день так, нібито він є останнім.

М. Гайдеггер вважав, що тільки смерть надає людині можливість дійсно існувати. Адже, ми можемо жити (і живемо) «як усі», тобто, не своїм, а якимось «загально-абстрактним», анонімним і чужим життям. Але вмерти кожен з нас «як усі» не може. Тобто досвід смерті відкриває людині її унікальний, особистий шлях у житті, указує на власне, індивідуальне призначення.

Пам'ять про смерть звільнює людину. Хто навчився смерті, стверджував Сенека, той розучився бути рабом.

Смерть сприяє моральному вдосконаленню. Пам'ятай про останнє, радив Сирах, і не згрішиш на віки.

Нарешті, смерть має велике духовне значення. Відомо, що ченці тримали черепа у своїх келіях і влаштовували собі ліжка у гробах. Згадування про смерть у з'єднанні з молитвою і плачем про себе може замінити усі подвиги, дати людині чистоту серця, повернути до неї благодать Святого Духа, і тим дарувати вільне сходження на Небо, писав Свт. Ігнатій Брянчанінов (2004) [2].

Який образ смерті домінує зараз? На початку Нового часу, коли формувалися духовні основи сучасної Європи, висловлювалися різні думки щодо належного ставлення до смерті. Так, М. Монтень (1991) повторював стародавню думку, згідно якій міркувати про смерть означає міркувати про свободу, а той, хто навчився вмирати, вже не здатен бути рабом [7]. За думкою Б. Спінози (1957), людина вільна ні про що так мало не думає, як про смерть [9].

Можна стверджувати, що зразковою була визнана модель ставлення до смерті, формулу якої запропонував Спіноза. Це призвело до того, що культуру Європи (та регіонів, що тяжіють до неї) можна зараз охарактеризувати як культуру «забороненої» або «здичавілої смерті» (за висловом Ф. Ар'єса).

Сучасна західна людина відмовляється зустрічатися із смертю і капітулює перед нею. Зразковою для сьогодення можна вважати реакцію на смерть З. Фрейда, визнаного лікаря і знавця душ. Він втрачав свідомість, коли у його присутності згадували про трупи (Jung 1994, р. 161–162) [12]. Указана обставина багато про що говорить, адже Фрейд створив вчення, що користується зараз великим авторитетом. Його ідеї розвивають численні учні і послідовники, багато людей готові платити шалені гроші, сподіваючись знайти порятунок, зцілення, вирішення своїх проблем (як психічних, так і ширше – життєвих взагалі) за допомогою психоаналізу. Тобто один з тих людей, що уособлює сучасну західну мудрість, демонструє повну безпорадність перед смертю, вказуючи на те, що може насправді запропонувати людині мудрість такого типу.

Зробимо підсумки. Процес вмирання є маргінальним сьогодні, витісненим на «узбіччя» свідомості людини і суспільства, хоча необхідність допомоги вмираючим є очевидною. Вже деякий час існують хоспіси – місця, де надають допомогу людям, чия хвороба невиліковується і призводить до смерті. Уся сукупність медичної, соціальної і психологічної допомоги хворому у хоспісі повинна бути спрямована на ліквідацію чи зменшення больового синдрому і страху смерті при максимально можливому збереженні свідомості і інтелектуальних здібностей. Це забезпечується зусиллями команди професіоналів (лікарі, медсестри, дієтологи, психологи, священники, страхові агенти) і підготовлених добровольців (Drizhak 2001, p. 58) [5].

Але така допомога повинна надаватися не тільки тим, хто вмирає від хвороби, що не лікується. На пошану повинні розраховувати усі, хто йдуть від нас. Тобто варто подумати про поєднати зусиль похоронних служб, волонтерських, хоспісних рухів з метою допомогти будь-якій людині гідно зустріти смерть.

Але й надалі відкритими залишаються питання: 1) «Чи має людина право на припинення життя (евтаназію)?», 2) «Якщо так, то за яких умов і яким чином це повинно бути організовано, юридично оформлено?» Проблеми, які стосуються евтаназії, не мають в Україні належного опрацювання. На користь того, що є сенс подбати про це зараз, свідчить, наприклад, випадок Е. Енглара в Італії.

На нашу думку, вирішенням окресленого кола питань є повернення до «філософії смерті», що репрезентована у рефлексіях Сократа, Сенеки, М. Монтеня, М. Гайдеггера, у східнохристиянській релігійній традиції. Справжню відповідь потрібно шукати у поверненні до релігійних цінностей. Більш докладне розгорнення цієї тези та аргументація на її користь є напрямом подальшої роботи за даною темою. Упровадження остаточних результатів дослідження може здійснитися у формі укладення проекту освітньо-виховних заходів, спрямованих на формування гідної поховальної культури.

Література:

1. Апресян Р. Г. Материалы «Круглого стола»: Мы и биоэтика / Р. Г. Апресян // Человек. – 1990. – № 6. – С. 98–100.
2. Брянчанинов Игнатий, святитель. Слово о смерти / Свт. Игнатий (Брянчанинов). – Минск : Свято-Елисаветинский монастырь, 2004. – 336 с.
3. Ведерникова І. Хоспіс. Між небом і землею [Електронний ресурс] / Інна Ведерникова // Дзеркало Тижня. Україна. – 2006. – № 22. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/hospis_mizh_nebom_i_zemleyu.html
4. Верховный суд Италии разрешил эвтаназию находящейся в коме Элуаны Энглара [Электронный ресурс] // Аргументы и факты. – 2008. – Режим доступа : <http://www.aif.ru/health/news/28082>
5. Дрижак В. І. Медсестринство в онкології [Електронний ресурс] / В. І. Дрижак, М. І. Домбрович. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. – 222 с. – Режим доступу : <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/books/Drywak-sestr.pdf>
6. Коновалова Л. В. Прикладная этика (по материалам западной литературы) [Электронный ресурс] / Л. В. Коновалова // Выпуск 1. Биоэтика и экоэтика. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html>
7. Монтень М. Опыты. Избранные главы / Мишель Монтень; пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. Косикова, примеч. Н. Мавлевич. – М. : Правда, 1991. – 656 с.
8. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти [Электронный ресурс] / Сергей Рязанцев // Зигмунд Фрейд. Мы и смерть. По ту сторону принципа наслаждения. – СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. – 382 с. – Режим доступа : <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/27912/ogl.shtml>

9. Спиноза Б. Этика, доказанная в геометрическом порядке. Избранные произведения : в 2 т. / Бенедикт Спиноза ; пер с лат. и голланд., общ. ред. и вступ. В. В. Соколова. – М. : Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – С. 359–618.

10. Тарасова Ю. «Легкої смерті» Україна боїться? [Електронний ресурс] / Юлія Тарасова // Рівне вечірне. – 2008. – № 69. – Режим доступу : <http://www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=019152>

11. Щербатых Ю. В. Психология страха / Ю. В. Щербатых. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416 с.

12. Юнг К. Г. Воспоминания, сновидения, размышления / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. И. Булкиной. – К. : AirLand, 1994. – 405 с.

References:

1. Apresjan R. G. Materialy «Kruglogo stola»: My i biojetika / R. G. Apresjan // Chelovek. – 1990. – № 6. – S. 98-100.

2. Brjanchaninov Ignatij, svjatelj. Slovo o smerti / Svt. Ignatij (Brjanchaninov). – Minsk: Sjato-Elisavetinskij monastyr, 2004. – 336 s.

3. Vedernikova I. Hospis. Mizh neбом i zemleju [Elektronnij resurs] / Inna Vedernikova // Dzerkalo Tizhnja. Ukrajina. – 2006. – № 22. – Rezhim dostupu: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/hospis_mizh_neбом_i_zemleju.html

4. Verhovnyj sud Italii razreshil jevtanaziju nahodjashhejsja v kome Jeluany Jenglaro [Jelektronnyj resurs] // Argumenty i fakty. – 2008. – Rezhim dostupa: <http://www.aif.ru/health/news/28082>

5. Drizhak V. I. Medsestrinstvo v onkologiy [Elektronnij resurs] / V. I. Drizhak, M. I. Dombrovich. – Ternopil: Ukrmedkniga, 2001. – 222 s. – Rezhim dostupu: <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/books/Drywak-sestr.pdf>

6. Konovalova L. V. Prikladnaja jetika (po materialam zapadnoj literatury) [Jelektronnyj resurs] / L. V. Konovalova // Vypusk 1. Biojetika i jekojetika. – Rezhim dostupa: <http://www.philosophy.ru/iphras/library/konov.html>

7. Monten M. Opyty. Izbrannye glavy / Mishel Monten; per. s fr., sost., vstup. st. G. Kosikova, primech. N. Mavlevich. – М. : Pravda, 1991. – 656 s.

8. Rjazancev S. Tanatologija — nauka o smerti [Jelektronnyj resurs] / Sergej Rjazancev. – V kn.: Zigmund Frejd My i smert. Po tu storonu principa naslazhdenija. Sergej Rjazancev Tanatologija — nauka o smerti. – SPb. : Vostochno-Evropejskij Institut Psihoanaliza, 1994. – 382 s. – Rezhim dostupa: <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/27912/ogl.shtml>

9. Spinoza B. Jetika, dokazannaja v geometricheskom porjadke. Izbrannye proizvedenija: V 2 t. / Benedikt Spinoza; per s lat. i golland., obshh. red. i vstup. V. V. Sokolova. – М. : Gospolitizdat, 1957. – Т. 1. – S. 359-618.

10. Tarasova Ju. «Legkoyi smerti» Ukrajina boitsja? [Elektronnij resurs] / Julija Tarasova // Rivne vechirne. – 2008. – № 69. – Rezhim dostupu: <http://www.rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=019152>

11. Shherbatyh Ju. V. Psihologija straha / Ju. V. Shherbatyh. – М. : Izd-vo JeKSMO-Press, 2001. – 416 s.

12. Jung K. G. Vospominanija, snovidenija, razmyshlenija / Karl Gustav Jung; per. s nem. I. Bulkinoy. – К. : AirLand, 1994. – 405 s.

В статье рассматриваются сложные, дискуссионные вопросы, связанные с изменением критериев смерти, что произошло в 20-м веке, с опытом умирания и статусом умирающего человека в современной культуре. В частности, современная медицинская техника позволяет годами содержать больных, чье состояние определяется как промежуточное между жизнью и смертью. Вследствие этого

необходимо решать вопросы, перед которыми современная европейская культура демонстрирует беспомощность. Как определить статус лица без признаков разумного поведения? Можно ли назвать это «существо» личностью, человеком? Как долго следует поддерживать существование таких пациентов? Кто должен взять на себя ответственность и принять решение о прекращении их жизни? На кого возлагается эта обязанность – на родственников, врачей, кого-то еще? Будет ли прекращение искусственной поддержки таких больных убийством? В статье анализируется европейская традиция отношения к смерти, исходя из чего, намечаются направления дальнейшей работы, имеющей целью способствовать поискам удовлетворительных ответов на некоторые из заявленных вопросов.

Ключевые слова: смерть, эвтаназия, хоспис, философия смерти, погребальная культура.

The article deals with complex, controversial issues related to the change in criteria for death that occurred in the 20th century, to the experience of death and dying man's status in contemporary culture. In particular, modern medical technology enables to keep patients whose condition is defined as an intermediate between life and death for years. As consequence there are the questions in front of which modern European culture demonstrates helplessness. How to identify status of person who do not behave as a rational being? Can he be considered human? During which time appropriate to maintain the biological existence of such patients? Who should take responsibility and decide to discontinue their lives? Is it the duty of relatives, doctors, or someone else? Will the cessation of artificial nutrition of patients be identified as a murder? The article analyzes European tradition of the attitude toward death. On this basis are projected the further work, which should aim to contribute to finding satisfactory answers to some of the reported issues.

Key words: death, euthanasia, hospice, philosophy of death, burial culture.